

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՃԵՄԱՐԱՆԻՆ

ms

1102-ԱԿ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ

ՈՐ ՅԻՒՍՔԻՒՏԱՐ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ ՏԵԱՌԻՆ ՅԱԿՈՎՐՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻ ԱՐԳ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ԵՒ ՊԱՏՐԻԱՐԳԻ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍԻ

ՏՊԱԳՐԵԱԼ Ի ՃԵՄԱՐԱՆԻ

1840 = ՌՄԶԹ

1116

20

85 3217701-0-172

U.S. DEPARTMENT OF JUSTICE

U.S. DEPARTMENT OF JUSTICE

U.S. DEPARTMENT OF JUSTICE
FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION
WASHINGTON, D.C. 20535

U.S. DEPARTMENT OF JUSTICE

U.S. DEPARTMENT OF JUSTICE

U.S. DEPARTMENT OF JUSTICE

U.S. DEPARTMENT OF JUSTICE

612

39

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Լիցիոն սրայճառու թեանը և օգտին համար էլ մը աստիէն պէրի Ուսումնականութիւնը ծաղիկեցնելու ազգովին խայրէթ և շատ ալ մտարուֆ կըլլայ կոր խէ տէ՛ մինչև հիմայ շէրէֆլի և օգտակար յառաջադիմութիւն մը չեղաւ տէյի յայտնի է :

Այս մինասխմութիւնը ազգին մէջէն վերցունելու համար պէտք է սուսջ քննութիւն մը ընել, և ինչպիսի հիմայ Ուսումնականութիւնը ազգերնուս մէջը առայլ չէրթարուն պատշառը գտնալ ու ճարը նայիլ՝ որ ասիէց ետքի խայրէթն ու մտարուֆն ալ սուջններուն պէս պարտալ չէլլայ :

Ինչէ՛ն է որ ուսովիներուն մէջը դիտուիլ՝ մննաւանդ լեղուս գիտութիւնը հաւատքի միասակար բան մը սեպվելով խորունկ կարգալուն ծարը սնհաւատութիւն է տէյի դիտութիւնները վար գարնելը հոգւոյ փրկուէ խայրէթ մը կարծրված է :

Ինչէ՛ն է որ հասարակօրէն ազգերնուս մէջը դիտութիւնը ապրուստի կողմնէ անօգուտ բանի տեղ դրված ըլլալով՝ շատ մարդիկ պարտալ տեղը ժամանակ ջանցունելու վէսիլէով մը իրենք հավէս չընելէ՛ն զսա՛ Ուղղականը Սեռականը փոր չի կշարցուներ տէյի հովէսլիներն ալ արդեցունելու կընային : Արթեմ թէ ընելիք քննութիւննիս այս երկու հարցման պատասխանովը կընայ լմննալ :

Առայլն հարցմանը մենք պատասխան չի արված՝ խորունկ կարգալուն ծարը սնհաւատութիւն է ըսողը թող մտիկ ընէ սը Եղիշէ Վարդապետին խօսքերը՝ որ սուրբ Վարդամաննց պատմութիւն երկրորդ գլուխը կը պաշլայէ այսպէս : «Երկնաւոր առաքնութիւնէն թուլցած մարդը աս ու գողով կը ստակայ, ամէն հովէն կերերոյ, ամէն խօսքով տակն ու վրայ կըլլայ, ամէն բանէն կը դողայ : Երազ տեսնալու պէս է ասանկ մարդուն ապրիլը, ու մեռնի՛նէ՛՛ յաւիտեական կորուսար կերթայ : Մասը գիտցողը չի վստիսար, չը գիտցողը մտահէն կը վստիսայ, ինչպէս որ հինուոյ մէկը ըսած է թէ չի հասկընալով մեռնիլը մտահ է, հասկընալով մեռնիլը անմահութիւն է :

Այս գեշուխներուն առէնն ալ ազխառէն կը մանան մարդուս միտքը : Աչքը քեօս մարդը՝ քեօս միտք ունեցողէն շատ աղէկ է . ինչպէս որ հոգին մարմինէն մեծ է , սասնկ ալ հոգւոյ աչքի-բացութիւնը մարմնոյ տեսողութիւն վեր է :

Ողորմելի է այն մարդը որ աշխարհական մեծութիւն ունի եւելօք , ու ինքը աղքատ է մտօք . սակիայ սալթ չտիաւոր մարդոց հասին չէ՝ իլէ մեծէրու վրայ ալ կը տեսնանք :

Մեծ մը խնաստուի չունենայ նէ՝ իր մէսնէտին մէջը ետխըջլալը չիյնար : Մարմնաւորին հասին սասնկ է նէ՝ հոգւորին հասին տահա եւել : Մարդուս կենդանութիւնը հոգին է , հոգին ու մարմինը իտարէ ընողն ալ միտքն է . մէկ մարդու հասին ինչպս է նէ՝ բոլոր աշխարհի հասին ալ սնանկ է :

Այս սուբբ Վարդապետին խօսքին կէօրէ ամէն մուրութիւն աւելորդապաշտութիւն , սնկարդութիւն , ինչիտն կապաշտութիւնն ալ ազխառէն առաջ եկած են . սասնկով գիտութիւնը հաւատքի վնաս չի տալէն իզատ , հաւատքի դալու և հաւատքի մէթանէթ տարու ճար մը կըլլայ : Խօզքով խանկիչ չեղողը փորձին ալ ըսելիք չունի ես :

Քնի աշխարք գալէն առաջ խարայեւացոցմէ զատ ուրիշ ազգերը բուրնն ալ կապաշտուէ մէջն իբէն գիտութեան և փիլիսոփայուէ ութովը չէր մի որ Պրասան Աստուծոյ միուէր , ինչան սկզբնական մեղքին պիլէ խելք կը հասցունէ ու իր դիւքին մէջը կը գրէ : Անարատգորատ արևը ան չէ կըտէ , ու Աթե նայինեւէն կը դատապարտի : Սոկրատ Աստուծոյ միութիւնը կը դաւանի ու կը քարոզէ , և Աթենացիք աղաքնիս գլխէ կը հանէ կար աէյի գէհիրլէմիչ կընեն :

Քնէ ետքը նք Յօհան Ոսկեբերան , նք Աթանաս , նք Աիւրեղ և ուրիշ սանոց նման խնաստուն նք Հայրապետաց օրովը քրիստոնէական հաւատքին ծաղկեալ ըլլալը՝ և հիչ մէկ հերետիկոսի մը մէյտան չի գանալը , գիտուիլը հաւատքի մէթանէթ ըլլալուն բաւական խարսթ չէ մի :

Ինչ հաճէթ ուրիշ ազգերէ օրինակ բերել . մեր Ազգին սրտմութիւնն ալ յայտնի կը ցըցնէ ազխառութեան հոգւոր վնասը և գիտութեան օգուտը : Մը Լուսաւորիչ Հայրերնիս մեր Ազգը լուսաւորելէն ետքը շատ չանցաւ՝ Գողթան դաւառին մէջ Մանիքեցոց աղանդոյն մէկ ճիւղը տարածեցաւ՝ որ Բորբորիտոն կըսվէր . և քանի որ այն երկիրները խնաստուն մարդ չի կար նէ էփ աղէկ մէյտան գտաւ : Երանելի Թարգմանեաց օրը այն երկրին իշխանը խնաստուն մարդմը ըլլալով՝ նք Մեսրոպայ քարոզուէր և իր խարէթովը իւր երկրէն նոյն աղանդին քեօքը կըտրեց :

Արշակունեաց թագաւորուն վերնալէն ետքը՝ Ազգը Պարսից և Հաղարացոց իշխանութեան սակը իյնալով՝ աւսակ աւսակ նեղութիւններուն սեպեպովը գիտութիւնն որ երեսէ ինկած էր, ազէաներուն մէջը տարածեցաւ Պողիկեան աղանդը : Այս աղանդը խօսքով և դրով շատ տկարացուցին մէկ գիւն Անանիա շիրակացոցն աշակերտները, մէկ գիւն ալ թէոդորոս քաթեւոս որ իմաստուն ճգնաւորը, աղանդին վերջին կործանումն եղաւ Յօհան օձնեցի Հայրապետին ձեռքը՝ որ փիլիսոփայուէ հմուտ ըլլալուն համար իմաստասէր սնունը լաղապի մը պէս մնաց վրան :

Բաղրատունեաց թագաւորուն օրը՝ որ ամէն կողմէն թաթար ներն ու պարսիկները մեր Ազգը նեղը ձգած էին և գիտութիւնը սնկնում մնացեր էր, թոնդրակեցոց աղանդը մտաւ Ազգին մէջ, մինչև ազէտ վարդապետներ և եպիսկոպոսներ ալ առկան ինկան : Այս ազէաներուս դէմ ուղղախառ հաւատքը արշապանող իմաստուն մարդիկ ելան երանելի Անանիա նարեկացին, սք Գրիգոր նարեկացին, Վրթանէս քերթող և ուրիշները, ինչպան որ Գրիգոր մագիստրոս փիլիսոփայ իշխանը այս աղանդը Ազգին մէջէն նապէտիս ընելու պատճառ եղաւ :

Շնորհալի սք Հայրապետին օրերէն առաջ Սամուսիս քաղաքը Եկեղեցիներուն աղանդը տարածեցաւ, որ արևը պաշտելուն համար Արևորդիք ըսվեցան : Շնորհալիին խայրէթովը ուսմունքը մէթանէթ որ գտաւ՝ ստոնց մէջն ալ գիտութիւն տարածվելով աշվելին բացվեցաւ, բռնած ճամբանուն ծուռ ըլլալը իմացան, իրենք իրենց եկան Առաջնորդէն փրկութեան ճամբան սորվելու :

Տգէտ մարդիկ եկեղեցական բարեկարգութիւններն ալ իմանալարեցին, ամէն մարդ իր խելքին եկածը կարգադրուի աշխ դործ կածէր, սք Ներսէս Լամբրոնացին որ ունեցած իմաստունը վկայ թողած է աշխարհի վրայ իրեն շարադրած և ըստիներէնէ ու յունարէնէ թարգմանած գիրքերը, կարգադրուի սնունով մտած այս սնկարգութիւնները վերցունելու և Բարեկարգուի մտցունելու շատ յոգնեցաւ, և այն սեպեպով շատ ալ բամբասակեցաւ : բայց հիմախկան վայելած եկեղեցական դեղեցիկ բարեկարգութիւնս այս երանելի իմաստունին յիշատակն է :

Տաճա շատ վկայութիւններ և օրինակներ կրնայինք բերել իսէ աէ՝ այսքանս բաւական կը սեպելք, դուս կէնէ կուղես նէ խորունկ կարգալուն ծարը սնհաւատուի է ըսէ : քսին խօսքսուր կերթայ գիտան, գիտեմ որ շիտես, խղճմաննք է օրսէլէմիշ ջնելու համար ես ալ չեմ դուրցեր, Քսիսթ իրատ կուտամ՝

միտքս բացվի նէ հաւատաբէս կը շխտթիմ՝ աեյի մի վտխմար . աչքդ սրբէ , սրէ , բէրթափարզ մի ալ առ՝ ուղղախառ նք հաւատաբիդ և նք Եկեղեցւոյդ անարատ կատարելուէը վրայ մայիլ եղըր ու փառք տուր նյ : Գիտուէն շիւսհէ ընեղուդ տեղը գիտուէր վար զարնողէն շիւսհէ ըբէ՝ լոյսը վար զարնող և մուծը սիրողը շարագործ է աեյի նք Աւետարանը կը վէոյէ . «Որ զչար գործէ առեայ զլոյս , զի մի՛ յայտնեային գործք իւր .» Թշնամին մուծ գիշեր կէօղէթլէմիշ կընէ որոմն ցանեղու համար՝ կէնէ նք Աւետարանը կը վիայէ :

Որչտի շատ բան սորվիս , այնքան առատել կը զարմանաս Աստուծոյ ամենակարող մեծուէը վրայ , այնքան ալ կեւեղնայ անձսիրութիւնդ և կրօնական ջերմեանդ ուրիշ :

Պէլքի հիմայ Թասոյին կընես քի պարտտխա մէջը ջուրը ինչո՞ս կեցեր է նէ՝ ծովին ջուրն ալ անանկ կեցած է . երբոր ծովերուն լայնածաւալ տարածուէր իմանաս նէ՝ այն Ժամանակը կը զարմանաս այն ամենազօր Մատին կարողուէը վրայ՝ որ ահագին ովկիանոսին խումէ հուտիւս ջրովիշ ըբաւ , ու տակէց անդին չանցնիս պիտի աեյի հրաման ըբաւ : Պէլքի հիմայ սալթ քաւ ծնած քաղաքդ ու քանի մի ալ անունը լած քաղաքներդ գիտնալով ինքզինքդ բանի տեղ կը դնես ու կամբարտաւանիս կոր . երբոր բողոր տիեզերաց հեա բուսպար ընելով այս աշխարհս նօխաղջի մը չտի պիլէ չէ աեյի դիմնաս ու աս նօխաղջին մէջը ես ինչ եմ՝ աեյի մտածես նէ՝ տիեզերաց Ստեղծողին մեծուէը սա ջին մտի պէս կը հալիս և ջերմեանդն խոնարհուութեամբ խաբանովիշ կըլլաս ու Յօք երանելին հեա մեկ բերան կընես « Ես հող եմ և մոխիր . » Ասոնց նման անհամար բաներէն խապար չունեցող տիամտի մարդը՝ որ գրոց մէջ անզգամ կըսվի , անձ չի կայ բաւու կը յանդգնի . նյ ամենակարող արդեանցը վրայ մայիլ եղալ իմաստունը՝ ստեղծվածներուն Ստեղծողը կը փնտռէ ու կը սրտէ . « Ասաց Անզգամն ՚ի սրտի իւրում թէ ոչ գոյ անձ . . . Տէր յերկնից նայեցաւ յանձ որդիս մարդկան , տեսանել թէ իցէ որ Իմաստուն որ ինդրիցէ զաստուած : »

Հասցա ինչո՞ւ պատի գիտուն մարդիկ հաւատաբի դէմ խօսքեր և գործքեր կուենան : Նոյնիք գիտուն կարծածդ իրաւունէ գիտուն է մի : Փրանսայի մէջ անհաւատուէ սուաջնորդներուն էն մէջհուրին գրուածքները հիմանկման փիլիսոփաներն որ կը քննեն կոր նէ՝ անոնց ծուռ դատումները , խաբէական ձեւերը իրարու մուղայիբ սխալ զուրջովածքները Փարիս ընելով՝ փիլիսոփայի իթխարս ունեցող մարդիկներուն անունը խեղացի խենթ կը դնեն կոր :

Բայց սեպեհը թէ սասանկ մոլորուի ունեցողները բուն գիտուն են , ագէտներուն մէջ սրահասուի կրկայ տէ՛ գիտուններուն մէջ հիշ չըլլայ մի պիտի , անոնք ալ մարդ սխալական են , անոնք ալ տկար բնուէ տէր են , սենեցած մոլորութիւնն կամ անկարգութիւնն սխալունն է , գիտութիւն չէ՛ որ այն վէսիլէով գիտութիւնը բամբաստելու հախ ունենանք :

Թօհապին այս է որ՝ մէկ մոլորեալ գիտունին խորըլլին ամէն ազգի մէջ տասը քսան հազար հոգի կը գանձվին աւելորդագալա տգէտներ , գլուխնին ցաւի նէ դրսէվէ եղայ տէյի կախարդի վազողներ , բան մը կորսընցունելու ըլլան նէ՛ գլանելու համար պախըճիներու վազողներ , այս բաները հաւատքի մուղայր չն՛ն մի , սասնց անունը ինչուն չիկայ , շիւտհէ կընեմ քի գիտուիլ բամբաստողը սս սոյ մարդիկներէն է տէ՛ անոր համար ասոր խօսքը չններ :

Հիմայ դուն խրեաթ եղար նէ՛ ես պիտի պաշայեմ՝ ըսելու՝ թէ խորունկ կարդալուն մանաւանդ լեզու սորվելուն ծարը անհաւատութիւն է :

Ի՛նչ ըսել է այս . լեզուագիտութիւն՝ որ սօղոս առաքելոյն բաժին պէս շնորհք Հոգւոյն սրց է ՚ի շինուի եկեղեցւոյ . լեզուագիտութիւնը՝ որ նը թարգմանաց խայրէթովը անոր սայէէն ունիլք այսբան նը գիրքեր , նը աւետարան , յծաշունչ և այսբան եկեղեցական ժամակարգութիւներ և աղօթքներ , ի՛նչպէս կըլլայ որ հիմայ անհաւատութեան ալեաթ ըլլայ :

Տղայ մը որ ուժով սրաճախներ չունի՛ անոր երկար ճամբայ քալելուն ծարը իյնալ և գլուխը պատռիլ է . ինչպէս տղան հեռու տեղ մը երթալու համար պէտք է որ սրաճախները զօրացած և քալվածքը շքակրված ըլլայ՝ չէ՛ նէ կը վնասի , սասանկ ալ օտար լեզու սորվելու և անխախտ գիրք կորդալու հավէս ունեցողին պէտք է որ սուտ միտքը օգտակար տեղեկութիւններով լեցված ու զօրացած ըլլայ , ուղիղ դատում ընելու ճամբան սորված ըլլայ , որ ամէն հոգւոյ չի հաւատայ , ամէն կարգացածը կամ լսածը ճշմարտութիւն պէլէմիշ չններով՝ աղէկը գէշն , շիտակը ծուռէն , իրաւը սուտէն Փարիս ընէ : Անիորձ երկասասարդ մը որ պէտք եղած տեղեկութիւնները չունի և մտածելու ճամբայ չիտէ , ինչ բան լսէ կամ կարգայ նէ՛ ծուռ շիտակ ամէնն ալ խառն ՚ի խուռն ճերմակ թուղթի վրայ գրվելու պէս մտքին մէջը կը տպաւորի , ու իր վարքն ու խօսվածքը այն բաներուն յարմարելը մօտա կամ զարիֆուի մը կը սեպէ : Անանկ է նէ՛ այս խուռսպին ալ կէնէ տգիտութիւն է սեպէպ որ սասանկ երիտասարդները գլխէ կելան :

Աստուածաշունչ գրոց, եկեղեցական և արարքին պատուունց անդեկուծիւն ունեցող երիտասարդը առ յմէ մասալով խանութի չըլար : Տրամաբանութիւն միաբեր կը թրված և լսած խօսքին ծուռը շիտակը ֆարիս ընելու կարողութիւն ունեցող երիտասարդը խաբէութիւնը շքմարտուէ անդ չընդունիր : Մատթէմատիքական հիասաղներու ուժով և բերկէլին ծարովը մազը մազէն զտուելու աղբյուրը եղած երիտասարդը՝ բարակ բարակ վարպետութիւններով շինված տուգալը չիյնար :

Գանք հիմնց երկրորդ հարցմանը պատասխան տալու :

Մեր ազգին հասարակուէ մէջ Աստուծականութիւն կամ գիտուն բնելով, ինչպան հիմնց Քերականութիւն, Ճարտասանութիւն և Տրամաբանութիւնը կիմնցվէր, մանաւանդ ետքի երկուքը մէկ դիտանելով շատ անգամ միմանի Քերականութիւն գիտուն իրան կը լսուէր և Քերականութիւն գիտողը՝ գիտուն : Տաճկաց մէջն ալ ազգի քերականութիւն կամ սարֆ գիտնալով, և լով արասիլյատի աշտալը օրինաց գիրքերը հասկըցողները կը լսուէր Իւլամն, որ բնէլէ գիտուն : Ըստանցօլի հոռոմներուն գիտուն ըսած մարդոցն ալ շատը կը տեսնաք որ՝ միայն Ելլէնիքա գիտուն, այսինքն հոռոմներուն հին և գրաբառ լեզուին միայն անդեկուծիւն ունին : Այս բերած օրինակներէս այն կը հասկընաք թէ, որ ազգին որ գրաբառ և աշխարհաբառ լեզուները իրարմէ ֆարիսը են, և հասարակութիւնը գրաբառ լեզուն չի ճանչնար, այն ազգին մէջ նոյն գրաբառ լեզուն ճանչնալը գիտուն անդ բունած է :

Հասարակութիւն գիտուն լսածը չիւնքի այս բաներս են, ասանկ գիտուն լսածը՝ սարուստի կողմանէ անօգուտ սեպելը փէք հախսը բան չէ. Ազգականը Սեռականը փոր չի կշտացուներ առ յի բնէք նէ՝ խապա զուրցը վաճք մը չէնք կրնար սեպել, ֆախսթ սրբագրութեան միւհաաճ է այս խօսքը :

Քերականութիւն ինքնիրեն գիտուն չէ՝ արհեստ մը նէ, բայց գրաբառ լեզուի մէջ եղած գիտունները սորվելու, եկեղեցական ժամերգութիւնները և հոգևոր գիրքերը հասկընալու, և ուրիշ լեզուներու մէջ շուտով առաջ գալու միջոց մի է : Եթէ մէկը ժամանակը քերականութիւնով անցունէ անէ, ուրիշ գիտուններ սորվելու ասան չունենայ, կամ սորվեցնող վարժապետ չի գտնայ, միմանի ուղղականով սեռականով անոր փորը ինչպէս կը կշտանայ : Գրաբառ լեզունիս գործածական լեզու մը չէ՝ որ սորվողը վաճառականի գրագրութիւն կամ ուրիշ ասանկ բաներ ընելով ապրի. մէկ վարժապետուն մը կայ՝ որ անով մէկ քանին կապրի. մնացածը ուրիշ գործ չընէ նէ անօթի պիտի մնայ, ուրիշ գործի մէջ մընայ նէ, քերականութիւն պիտի մոռնայ ինչպէս

էն չարչարները :

Անանկ է նէ մէկը քերականութեան հետ ուրիշ գիտուններ կամ արհեստ մը չունենայ նէ՝ անանկին հախին սպրուտաի կողմանէ սնօգուտ է քերականութիւնը : Եւ վերի յիշված խօսքը սրբագրելով մենք ալ հասարակութեան հետ կրտնք . «Մինակ ուղղականը սեռականը փոր չի կշտացուներ» :

Քերականութիւնն է կանոն շիտակ խօսելու . ճէտվէրն է կանոն շիտակ ջըզը քաշելու : Եթէ մէկը ճէտվէր ունենայ աէ՝ ջըզը քաշելու չի գործածէ նէ , ինչ օգուտ կը տեսնէ . բայց ինքը օգուտ չի տեսներ կըր աէյի՝ գործ իբը սնօգուտ սեպելու հոխ չունի . զէրէ նոյն ճէտվէրն է որ երկրաչափին , ճարտարագիտական և աւրիշ շատ արհեստաւորներուն ձեռքը խիստ օգտակար ու հարկաւոր գործ իք մը սեպված է , հէտ իրաւամբ :

Խօսքերնիս հոս կուգայ որ՝ քերականութիւնը գիտուի չէ իբէն՝ ինչպիսն հիմայ գիտուէ անուն ունէր , և մասնաւոր գպրատանց մէջ ուրիշ գիտուէց դասատուութիւն ջըլլալուն համար՝ հավէս ընողն ալ քիչ էր :

Ազգը բիտուք ծաղկեցունելու համար պէտք է որ հասարակուէ մէջ գիտութեան հավէս մը հրահրի . և այս հավէսը բերելու համար քերականութէն հետ անանկ գիտութիւններ սորվեցնելու է աշակերտաց , որ ամէն վիճակի մէջ , ամէն արհեստի մէջ , և բոլոր կենաց մէջ օգտակար ըլլայ :

Օտար լեզու սորվողն ալ եթէ սասնկ գիտութիւններ կամ արհեստ մը չունենայ , թարգմանուէն , գրագրուէն և վարժապետուէն ետ մնայածին պէս՝ կէնէ ուղղականը սեռականը փորը պիտի չի կշտացունէ , կէնէ անիկայ սնօթի տեսնողին հավէսը պիտի սպաղի , և ուրիշներն ալ պաղեցնելու պիտինայի :

Մասնաւոր գպրատանց իրաւը սասնկ կերպ կերպ հարկաւոր գիտուէց համար մասրութի ընելու բաւական ջըլլալով , անանկ մէկ ազգային դպրոց մը ունենալ պէտք էր՝ որ բոլոր Ազգին օգնութիւն ամէն հարկաւոր մասրութիները ընելու կարողութիւն ունենայ . աշակերտաց յառաջագիտութեանը ինչ պէտք է նէ՝ առանց էսիրկէմիշ ընելու հոգայ . աղէկ դասատու վարժապետներ ժողվելու և իր կանոնաց հնազանդութեանը անմըք պահելու համար արժանաւոր հասուցումն ընելու կարող ըլլայ :

Ասանկ մէկ դպրոցի մը պահված էր թախր մը ագէտ մարդոց լեզուն կարճ ընել , որ իրենց ագիտութեանը վրայ ամբնալու տեղը սործենալու պիտէ ճէտարեթ կրննն , գիտութիւնները հաւատքի վնաս ունին աէյի բամբասելով , որ ըսած խօսքը չի ճանչնալէն կուգայ . զէրէ ինչպէս որ Իմաստունին մէկը խորիք

արված է , ազիտուլթիւնը աւելորդաարաշաուլթիւն կը բերէ • կիսկատար փիլիսոփայուլթիւնը սնհաւատուլթիւն , և կատարեալ փիլիսոփայուլթիւնը կատարեալ սատուածապաշաուլթիւն :

Ասանկ մէկ դպրոցի մը պահված էր հասարակուլթիւն այն ծուռ դատումը վերցունել , որ կրան' թէ դիտուլթիւնները սարուատի օգուտ մը չնէլէն գատ , զէնահալթ սորվելու ժամանակն ալ պօշը սնցընելով աղքատուլթ ստաճառ կը լլան , ուր ընդհակառակն՝ բոլոր Եւրոպայի ազգաց ուժն ու հարստուլթ գիտուլթեանց սայէէն է տէրի հիշ մէկը ինքեար չի կրնար ընել :

Վերջապէս սասանկ մէկ դպրոցի մը պահված էր՝ ինչխն հիմնց կրթեալ ազգաց սնծանոթ մնացած հայոց Ազգը ճաննց ցունել , և սնիրուուլթ կամ սնգիտուլթ ուրիշներուն մեր վրայ ըրած զբարտուլթիւնները ջրել • զէրէ ինչխն այս տարի արււլած Եւրոպական գիրքերուն մէջը հայերը Եւրոպական և Պատկերամարտ են տէրի կը կարդամք :

Եւ ահա այս Դպրոցս՝ որ այսքան աղէկ բաներու ստաճառ պիտի ըլլայ տէրի յոյս ունիմք , Աստուծոյ ողորմուլթը բացվելցաւ 1858 սեպտեմբերի 13 Իւսկիւտարու մէջ • և ուրիշ դպրատուններէն որոշելու մըտաք սնունը գրվելցաւ՝ ԱԶԳԱՅԻ ՃԵՄԱՐԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ :

Ասոր վրայօք Ազգին հասարակուլթեանը և ուսումնականներուն տեղեկուլթի մը տալու համար՝ մինտախ տեսնելցաւ այս Յայտարարուլթիւնն հանել , և հաստատուլթ բարեկարգուլթեան կանոններուն բովանդակուլթը ցըրնող ընդհանուր սահմանադրուլթիւնները իմացընել , որ ասոնք են :

ՍԱ ՀՄԱՆ ԱԴԻՈՒԹԻՒՆՔ

տ. Աւսան յարմարուլթի ունեցող տղան , Ստամբուլի թաղերէն է եղեր՝ դուրսի երկիրներէն է եղեր , կանանաւոր կրթուլթենէ զուրկ չի մնալու համար , ազգուլթն սահմանված է որ՝ աշակերտուլթեան ընտրելու տղաքը գիրքեր ցորեկ ճեմարանը մնան , որ հէմատու երկուսն երթալ դուրս սարսաղ ստան չեն սնցընել , հէմ մտաքերնին միշտ ուսումնական բաներու վրայ ամիտի մնալով շուտով առաջ գալերնուն մեծ եարտըմ մը կը լլայ : Հէմ չիւնքիւ արդար անելի օրինակով խանովի կը լլան քան թէ խօսքով , ներսը մնալովն՝ դուրսը չար օրինակներ չեն տեսնար չեն լսեր , վարքերնին ալ չաճըրվի : Զէրէ սնկէց ետքը բան սորվելու եարար

չընալէն զատ , սորվին ալ 'նէ՝ հայրենեաց օգտակար ըլլալուն տեղը՝ կարելի է վնասակար ըլլան , և ազգին փառք ու պարծանք ըլլալու տեղը , կարելի է ամօթ և նախատինք ըլլան : Այս պատճառաւ ճեմարանին մէջն ալ վարուչ վրայօք մեծ տիկաթ ըլլալով՝ աշակերտներուն ամենեւին առանձնութեան հրաման չի կայելէ՝ քնոյ ժամանակ է նէ , պահորդներուն պահպանութեանը յանձնըվելով՝ ամէնը մէկէն՝ Հանգստարան ըսլած մեծ սալայի մը մէջ կը սրահին , ուր ամէն մէկուն համար մէյ մէկ եաթախի քառեօրա , և մէյ մէկ ալ գրասեղան դրված է , բողբ սկսք եղածովը մեվճուտ :

Ութը սահաթ քրնանալէն ետքը Չարթուցիչ զանգակին ճայնովը կէլեն կը հագվին , և ամէնը մէկէն կառավարիչին հետ կերթան Ազօթարանը , ժամերգութենէն ետքը կառավարիչին հետ Հանգստարանը կերթան , և ամէն մէկը իր գրասեղանին վրայ սնձայն իր դասը սերտելու հետ կըլլայ : Երկու սահաթ սերտողութենէն ետե կիջնան Սեղանատունը նախաձաշիկ ընելու , ետքը կառավարիչը ամէնը մէկէն կը տանի Դասարանը , ու հոն գրանրվող դասատուին կը յանձնէ . այն ալ իր դասը տալէն ետքը , իրմէ ետքի դասատուին , և այլն :

Ասանկով հինգ սահաթ դասառութենէն ետքը՝ ձաշի զանգակ կը զարնրվի , և կառավարիչը տղաքը կտանէ կիջնայ Սեղանատունը , Հայէն ետքը երկու սահաթ ի չափ բուխսաթ կը սորվի որ ամէնը մէկէն Չբօսարանին մէջը , կամ ճեմարանէն դուրս տեղ մը սնմեղ և սնվասս , մանաւանդ շարժում ընելու և միտք բացվելու խողերով էլլենմիջ ըլլան , որ անով հէ՛մ անշարժ նստելէն առաջ գալիք հիւանդութիւններէն ազատ կը մնան , հէ՛մ իրենց արդարուէ իճրայովը ֆերահլանմիջ ըլլալով , ուսումնական աշխատութիւնէն լիքահ չեն ընէր , հէ՛մ որն որ գէշ սովորուի մը ունի նէ , այն ստենը մէյտան ելլալով , շրակելու կը նայվի , չիւնքիւ հոն ալ կէնէ կառավարիչը քովերտուն չի զատվիր որ հէ՛մ այս տիկաթը ընէ , հէ՛մ չի թողու որ մէկը մէկալին վնաս մը հասցունէ կամ նախատական խօսք մը խօսի , կամ երկու տղայ ուրիշներէ՛ զատվին և իրարու հետ առանձին խօսակցին :

Չբօսանքէն ետքը թէքար երկու սահաթ դասառուի կընեն , անկեց ետե Հանգստարանը կը մըտնան՝ երէք սահաթ սերտողութի ալ ան ստենը կընեն մինչև իրիկվան հայցին ստենը : Հայ ուտելէն ետքը համառօտ ազօթք մը կընեն , Հանգստեան զանգակին ճայնովը կը սրահին . և սպասուորը գրասեղաններուն վրայի ճրագները մտրելէն և օրթայի կանթեղները վառելէն ետքը , կառավարիչին հետ մէկ տեղ դուրս կերեն , և թաղին դուռը կը-

կըզարվի : Ներսը կը մնան ծերունի Պահորդները , որ՛նեօպէ-
 թով կնչվան լոյս տղայոց մէջը կըստըման , գիշերը բացվողն
 վրան կը ծածկեն . մէկը Հանգստարանէն դուրսն կըքնն՝ մէկալը
 չեն թողուր , և անկարգութիւն ընող մը ըլլայ՝ նէ՛ առարկանց
 կառավարիչն խապար կուտան :

Թ. Ճեմարանը մընակելու աշակերտաց տարիքը տասներկուքէն
 կնչվան տասնըվեց պիտի ըլլայ տէյի խորար սըրված է , և ան
 ալ դուրսի դպրատունները քիչ մը վարժըված պիտի ըլլան .
 Հեաներին պիտի ունենան թախտ մը ետթախ՝ չարշափներին
 չիֆո . չորս խաթ չամաչըր , և երեք խաթ վըայի հագուստ՝ եր-
 կուքը ամուսնու համար , մէկն ալ ճըմուսնու :

Պ. Աշակերտաց տարիքնին չի ըցված՝ կըթուլթիւննին ըմննայ
 տէյի , սահմանված է որ չորս տարի մնան Ճեմարանը , և այս
 չորս տարվան մէջը վեց ամիսը անգամ մը պիտի երթան սու-
 ներին , մէկ մը Ալեքամեայ քննութիւնէն ետքը , որ կըլլայ
 սը ծննդեան պահոց մէջ պատահած կիրակին : Մէկ մի ալ
 Տարեկան քննութեան հանդէսէն ետքը՝ որ կըլլայ Յունիս ամ-
 սոյն էն վերջին կիրակին :

Ծննդեան պահոց մէջ երթալնուն՝ շաքաթէ մը ետքը անպատ-
 ճառ պիտի դառնան : Յունիսի վերջին կիրակիէն ետքը երթալ-
 նուն՝ տան և հինգ օր ժամանակ ունին : Ուշացողները՝ վախ-
 թին ետ դարձողներուն գասին համեկը առեն չունենալով ,
 կըննայ ըլլալ որ՝ բոլոր տարվան մը աշխատութիւննին պօշը
 երթայ , և քանի մը օր էվէլ տունը մնալնուն սրահառուալը՝
 տարի մը էվէլ Ճեմարանը մնալու մէ՛ւսուր ըլլան :

Դ. Բոլոր Ճեմարանը երկու հարիւր աշակերտի տեղ կըննայ
 ունենալ . այս երկու հարիւրը մէկէն տանըվի՛ նէ՛ մինչև չորս
 տարի մէկ մի ալ աշակերտ չառնըվելէն զատ , առաջին տարվան
 դաստասցները կամ ետքի տարիները անգործ պիտի մնան , կամ
 Ճեմարանէն դուրս պիտի ելլան երկու կամ երեք տարիէն ետքը
 նորէն գալու համար . որ թէ որ անոնք ալ մինչև այն ժաման-
 նակը գործի մը մտած ըլլան նէ՛ ուրիշը գըմնել և Ճեմարանի
 կարգադրութեանց յարմարելու համար նորէն զահթ քաշել
 հարի կըլլայ : Այս ջըլայ տէյի մինասիալ սեպված է որ՝ տարին
 յիսունական աշակերտ առնըվելով , չորրորդ տարիէն պաշլայ-
 ւած մէկ դիւն յիսունը կըթըրված ելլայ , մէկ դիւն ալ յիսուն
 հոգի կըթըրվելու մտնայ : Այս խարէրին մուճիպըլը՝ սոնն մէկ
 տարվան համար յիսուն հոգի սըղմելու բաւական զատ զատ չորս
 Հանդատարանի տեղ ունի Ճեմարանը , սոնն մէկը իրեն յատուկ
 Դասարաններով , Զբօսարանով , Պառավարիչով , Պահորդնե՛

րով և Ազատաւորով : Ուստի հետեւեալ տարիին աշակերտացու-
ները առջի տարվընէ ընտրել և որոշել սէտք ըլլալով , ո՛վ որ
իր զաւակը կամ ուրիշ տղայ մը ձեմարանի աշակերտ տալու
միտք ունենայ՝ նէ՛ հարկ է որ առջի տարվընէ ձեմարանին խա-
արս տայ , և տղան Քննչաց հանգէսը հանէ , որ անոնք ալ
ընդունակութեանը նայելէն և իր սէմթի դպրատունը քանի մը
ամիս փորձել տալէն ետքը հաւնովի նէ՛ հետեւեալ տարիին ա-
շակերտացուներուն տէֆլթէրը գրելի , և Տարեկան քննութեան
հանգէսէն ետքը տղաքը ազատէն դարձած ստեննին՝ որ Յուլիս
ամիսն կեսին կիցայ , ան տղան ալ ձեմարանը առնովի :

Է . Ո՛վ որ Ազգասիրութեան կամ ուսումնասիրութեան սիրտով
կը փախազի ձեմարանը տեսնել , կրնայ ինչ ատեն որ դայ նէ
Պաշտպանին կամ անոր Փոխանորդին գիտնալով՝ համարձակներս
մտնել սըտըտիլ և աչքէ անցունել տղայոց բոլոր կարգը և
գործերնին : Բայց որ անցընեմ տէյի էյլէնովի ըլլալու համար
եկողին բուխսաթ աալ չըլար սըտըտելու , գէրէ անանկ որ ըլլայ
ամէն որ եկող գացողէն գլուխ չի վերցունելով՝ տըղաքը իրենց
ուսմունքէն ետ կը մնան :

Ը . Որովհետեւ տղաքը վեց ամիսը անգամ մը տուն պիտի եր-
թան իրենց ընտանիքը տեսնելու , կրնայ ըլլար որ ընտանիքը ի-
րենց տղան տեսնելու փախազին : Ատոր համար ալ սահմանված
է որ՝ Կիրակի օրերը ո՛վ որ դայ նէ , առտըվընէ մինչև իրիկուն
կրնայ իր տղան տեսնել , հետը խօսիլ , բայց շարժու մէջ դա-
լու ըլլայ նէ՛ որ հարսըվան ստենը միայն կրնայ տեսնել . զիւն-
քի անկէ առաջ կամ ետքը տղաքը դատաւուն ունենալով , չեն
կրնար գասերնին ձգել մարդու հետ տեսութիւն ընելու համար :
Տեսնըվելու եկողին յատուկ խօսարան կայ ձեմարանին մէջ զատ
սենեակ մը . եկողը թէ որ տղուն հայրը կամ եղբայրն է՝ նէ՛ կըր-
նայ մինակ տեսնել և խօսակցիլ իր զաւակին կամ եղբօրը հետ :
Չէ՛ թէ որ ամուսնայի կամ տայի տղայ կամ դրացի կամ ուրիշ
մարդ մը նէ՛ նէ , ո՛վ կըրնայ նէ ըլլայ՝ տղուն քովը ձեմարանէն
մէկը պիտի գանրովի որ եղած խօսքը լլտէ :

Է . Որովհետեւ առաքինութեանց համար արբված վարձք՝ պա-
կասութեանց համար արբված պատիժէն աւելի թէ սիր ունիտոյն
պակասութիւնները քիչցընելու և առաքինութիւնն է վելցընելու :
ձեմարանին մէջ կանոնաց դէմ եղած պակասութեանց՝ աւելի
անտրգական քան թէ ցաւ արվող պատիժներ թէրթիայ եղած
են իսէ տէ : միշտ մեծ տիխաթ կայ յաւաքողէմ աշակերտաց
պատիւ տալու՝ Ըարաթական , Ամասկան և Վեցամեայ քննու-
թեան մէջ , Տարեկան քննութեան մէջ ալ ամէն մէկ դասի յա-

ուշադեմ աշակերտաց հանդիսաւ որ վարձք մը տրուելով , այն աշակերտն որ չորս տարի իրարու վրայ յառաջագիմնութեան վարձ և վկայական ստած է , ու խոստովանահայր Քահանայէն և Կառավարիչէն կրօնքի և վարուց վրայ բարի վկայութիւն ունի , անոր՝ շէրէֆի և օգտակար վարձք տէյի կը խոստանայ ձեմարանը որ թէ որ ծնողքը կարողութիւն չունին նէ , մասրուֆը քաշելով իր մէյլին կէօրէ ազնուական արհեստ մը սորվեցնել տայ : Փախաթ այս պայմանաւ որ՝ սորվելէն և զուռուշ վաստրկելու ճամբան կ'յնալէն ետքը , քիչ քիչ այն մասրուֆը ձեմարանին վճարէ :

ը , Գանիք Տիմայ ձեմարանին մէջ հաստատված Ուսման կարգին վրայ խօսելու : Այս խոստուսին վրայ քիչ մը էվէլէէկ միաբյոզնեցնելով խարէր արբված է անանկ մէկ ճամբայ մը բռնել որ՝ աղոց մէջ հիչ մէկը իր ասենը պօշը անցուցած չըլլայ տէ՝ ղէնահատի ժամանակն չանցած՝ քիչ տարվան մէջ իրենց պէտք եղած բաներուն բոլորն ալ սորվին : Անանկ ճամբայ մը բռնել որ՝ ձեմարանը կրթված տղան ինչ գործի փոխի նէ՝ ուրիշ նոյն գործին մէջը գանդածներէն բառելոս ու կեիշտութիւնը ըլլալով , հասարակութիւնը գիտութեանց օգտակարուէր փորձով խանովչը ըլլայ տէ՝ ուտելիքէն հագնելիքէն կը արէ՝ զաւկին կրթութեանը համար մասրաֆ ընելէն չի փոխի : Անանկ ճամբայ մը բռնել որ՝ ձեմարանէն էլոզներուն շատը քիչ մասրուֆով ազնուական արհեստներ սորվելով՝ երևելի աստիճաններու հասնին , որ հէ՛մ Ազգը պայծառանայ , հէ՛մ՝ մինակ հարստութիւնը հերթ սեւորդ և կրթութիւնը բանի տեղ չի դնողները՝ զաւակին կրթելու հովէսի տալքանով ըլլան : Այս ճամբան պէլքի պազներուն խելքի դեմ բան կերևնայ տէյի , հարկ կը սեպենք ասոր վրայ քիչ մը երկանիէկ խօսելով հասկըցնել՝ որ ըսածնիս կրնայ ըլլալ :

Մարդուս կեանքը կարճ , սորվելիք բաները շատ , մէկիկ մէկիկ սորվելու ժամանակ չօգտելէն մտատէ՝ թէք թէք սորվեցունել ալ ուզի նէ մինասիսելթսիզ է :

Իսպաթ . Ամէն մարդ մէկ բանի մէյլի ըլլար նէ՝ զանազան զէնահատիւնէր չէին ըլլար . մարդս ալ ոչ ուրիշին կարօտելով ընկերական կըլլար , և ոչ իրեն պէտք եղածը գտնելով՝ կըրնար սպրիլ , ուստի Աստուածային նախախնամութիւնը անանկ տընօրինէր է՝ որ ամէն մարդ զատ զատ մէյլ ու խթիտատ ունենայ , որ մէկուն մէկ տարվան սորված բանը՝ մէկուր որ ուրիշ բանի մայիլ է , քանի մը տարվան մէջ անձախ կըրնայ սորվիլ , կամ հիչ չի կրնար սորվիլ : Անանկ է նէ՝ չիւնքիւ խթիտատութիւն տղան քանի մը սահաթվան մէջ իր գատը սերտելէն ետքը աւուր մնացած առենը պարագ կանցունէ , այն խոստուսին

խաթխասաքնն ալ՝ սր իր մէջին կէօրէ ուրիշ բանի մէջ շատ առաջ պիտի գար, անոր ժամանակը պիւժիւնն պիւժիւնէ պօջը կերթայ, ամէն մէկ բանը զատ զատ դաս տալու ճամբան մինասխիակեթսիզ է: Ուր թողունք որ մի և նոյն ուսման վայ շարունակ սարսափելը շատ անգամ կքրահ ալ կըբերէ:

Հապա այսքան մարդիկ մէկ զէնահատի մը վրայ կիյնան ու օսանճ չի գալով կը սորվին նէ ինչէն է:

Պագին այն զէնահատէն քէյֆ մը կիմնայ, և ամէնն ալ զէնահատին սայէէն հաց պիտի ուտեմ՝ աէյի անոր իխտիզայ մը կուենայ: Խահվէէն քէյֆ իմնանընուս, հացին ալ իխտիզայ մը ունենաընուս համար, ամէն օր կրնանք գործածել: Ասանկով կրնանք խարէր տալ որ, ձեմարանը մրանող աղայոց ամէնն ալ հէմ բան սորվին, հէմ քիչ տարվան մէջ հարկաւոր եղած ներուն շատը սորվին աէյի՝ քանի մը բան մէկէն դաս տալու է: Զրհեղեղէն առաջ եղած մարդոց չար կեանք ունենայինք նէ՝ ամէն մէկ բանին երկու երէք տարի ատեն սարֆ ընելը պէլքի զարար չունենար, ըսքին հիմնայ տան և ուժը՝ փէք փէք քսան տարու աղան զէնահատ մը սորվելու պիտի երթայ, տանն և չորս՝ կամ տանն և վեց տարու կքէն ձեմարանը մտաւ նէ, չորս տարվան մէջ իրեն կրթութեան կամ սորվելք զէնահատին պէտք ըլլալու բաներուն ամէնն ալ սորվելու մէջաւոր է, երկու սահաթվան գործը երէք սահաթը ատենէ նէ՝ պօջը գացած մէկ սահաթը սերմայէէն զարար ըրածէն էվէլ է, « Զիք կորուստ աւաղելի քան զժամանակին »: այս խօսքը թէպէտ ամէնուն համար հատիլ է, բայց աղայոց համար ամէնէն էվէլ: Զէրէ աղայութեան ժամանակը մարդս պիտի կրթովի Բանական մարդ ըլլայ, աղայութեան ժամանակը իր սարսափութիւն ները պիտի սորվի Բարոյական մարդ ըլլայ, աղայութեան ժամանակը չարն ու բարին իխտիզայն ու ետիջրիւնն Ֆարս ընելու կարողութիւնն պիտի ստանայ՝ Քաղաքական մարդ ըլլայ, աղայութեան ժամանակը իր ստեղծողն ու հաւատքը պիտի ճաննայ, կատարեալ Քրիստոնէայ ըլլայ: Ասանկ իխտիզալը ժամանակի մը մէկ տաքիքէն ինչ կարժէ նէ՝ վէզն ընողը կրնայ իմնաւ, ու անոր կէօրէ խասիսութեամբ սարֆ ընելու է աէյի խարէր տալով, հախ կուսայ փիլիսոփային որ կըսէ, « Զիք սահաթութիւն վայելուչ քան զժամանակին »:

Հոս տեղը մէկ զգուշութիւն մը պէտք է՝ որ ժամանակի խասիսութիւն ընելն իքէն, չօք թամահ չօք զկյան կէթիլիլի հիսապնտա՝ քանի մը բան մէկէն դաս տալով աղայոց մտքը խալապարելի պիւրիւնիւշ ջրայ տէ՝ հիչ քան մը չի սորվին, որովհետև

«Առ քաղուան ցրուեալքն տկարանան առ մին» կրտե առածը ։
 Էքինճիները քանի մը տարի իրարու վրայ թառալցի մը մէջ
 ցորեն ցանեւէն ետքը , վերջին տարիները դեանին հասըաթար-
 դութեամբը իրենց թամահ, քեարութեան պատիժը քաշէն իքէն՝
 Խնչպէս կըլլայ կոր քի անդին արտաճէպանները հիշ մէկ ժամանակ
 գետինը արարապ չեն թողուր ու սոյմայ ալ հասըաթ կուռննան ։
 Երկրագործութեան վարպետները ասոր սէպէպ սոյս կուտան թէ՛
 ցանված բաներուն սմէն մէկը հողին մէջը եղած նիւթերուն
 մեկին մինասիպէթլի ըլլալով՝ աւելի անով պէսէնմիշ կըլլայ քան
 թէ ուրիշներով . շարունակ մի և նոյն բանը ցանվելու ըլլայ
 նէ՛ այն նիւթը կը հասնի , այն բանն ալ պէսէնմիշ չի կրնար
 ըլլար , հասըաթարզ կը մնայ ։

Բայց երբ որ մէկը վերնալէն ետքը ուրիշ բան ցանվի՛ նէ՛ անոր
 պէսէնմիշ ըլլալու նիւթը զատ ըլլալով՝ մէկ գիէն այն կաճի ,
 մէկ գիէն ալ մէկալին նիւթ կը պատրաստըլի , ու սմէն բան հա-
 սը կուգայ ։

Տղայոց միտքին մէջն ալ գիտութեանց թօխումները սոյս կա-
 նանով ցանելու է . նայելու է որ տղայոց մէկ օրվան մէջ սորվելիք
 բաներուն սմէնն ալ մտայ մէկ կարողութեանը բեռ չըլլան . դա-
 սին մէկը յիշողութեան տայիր բան է նի՛ մէկալն ալ խորհրդա-
 ծութեան տայիր ըլլայ , մէկ ուրիշն ալ երեւակայութեան տայիր .
 դուրսէն բան մի ալ ձեռքի տայիր ըլլայ , երանի թէ բան մի ալ
 ստքի և ականջի տայիր ։ Ասանկով հէմ ամէն մէկ կարողութիւնը
 գործածելով կը բացվի , ու տղան մինակ յիշողութեան վրայ կը
 նողներուն պէս թանձրամիտ չըլլար , հէմ շատ բան ալ մէկէն
 օսանմիշ չըլլալով կը սորվի . չիւնքի սմէն մէկ կարողութիւնը
 մինակ մէկ բանի մը վրայ արարապելով ամենեւին չիտգնելէն պաշ-
 խա՛ դաս առած բաներուն մէջէն արագլն տղին մէյլին կէօրէ ըլլա-
 լով էյլէնճէի մը պէս կուգայ իրեն , պազին ալ լոկ երեւակայու-
 թեան կամ ձեռաց տայիր բան ըլլալով՝ օյինի մը հիաստով վրան
 կիցնայ . պազին ալ իր մէյլէն դուրս է պիլէ՛ նէ՛ սոյն ալ պարտա-
 ւորութիւն մը սեպելով սորվելու կրնայի ։ Այն ասանը պազի բա-
 նը չիտրվի ալ նէ հոգ չէ , զէրէ ուրիշ բաներ սորվելով , ժամա-
 նակը արարապ անցած չըլլալէն մտաէ՛ շատն ալ կըլլայ որ դաս
 առնելն իքէն չիտրված բանը՝ ետքէն իխտիպայ ըրած ասանը իր
 աշխատութեամբը առաջ կըբերէ ։

Անունի է նէ՛ քանի մը բան մէկէն սորվիլը զարար չէ՛ Ֆոյտայ ալ
 ունի , հէմ իխտիպալը ալ է . ֆախաթ սորվելիք բաները անանկ
 մինասիպէթովը կարգի գրեված պիտի ըլլան՝ որ նէ օսանճ բերեն ,
 նէ ալ իրարու շիտթ ու թիւն տան . Տղայ մը որ սոյս ճամբով քանի

մը բան մէկէն կրնայ սորվել՝ երկու լեզուի քերականութիւն մէկէն սորվելու դժվարութիւն կը քաշէ . զէրէ երկուքն ալ իրարու մօտ բաներ ըլլալով կանոնները իրար կը խառնըվին , հիշ մէկն ալ չի սորվելիր :

Ասոր խթնած ըլլալէն ետքը՝ անմիջապէս մէկ դասէն ետե մէկալը գալուն , և սերտողութեան ժամանակը քիչ մը հեռու մը նստուն համար , առջի առած դասերը տղան չի մոռնայ կամ սերտելու դժվարութիւն չի քաշէ տէյի՝ դասադիրքերուն սղարջութեանը տիրածին կը մնայ բանը :

Այս տիրածներով շինված ուսման կարգին մուշիպովը ձեանքանի աշակերտաց չորս ասորվան մէջ սորվելիք բաները ստնք տիրախ ըլլան :

- 1 Հայերէն Քերականութիւն և Շարագրութիւն :
- 2 Գեղեցկագրութիւն Հայ , Գաղղիացի և Տաճկերէն :
- 3 Աշխարհագրութի Ուսումնական , Բնական և Քաղաքական :
- 4 Թուաբանութիւն :
- 5 Գաղղիական Քերականութի և Շարագրութի և Խօսակցութի :
- 6 Ընթացք սկզբանց Գծագրութեան և Նկարչութեան :
- 7 Աշէպրա :
- 8 Պատմութիւն հին և նոր , Սրբազան և արասքին :
- 9 Տաճկերէն Քերականութիւն և Շարագրութիւն :
- 10 Երկրաչափութիւն :
- 11 Տրամաբանութիւն :
- 12 Կրկնատու մար Վաճառականութեան :

Ասանցմէ զատ սորվելիքնին տիրախ ըլլայ Քաղաքավար կրթութեանն սորվելիքն որ ամէն օր աղայքը կերակուր ուտելն իքէն կը կարգացվի . և Քրիստոնէական հաւատոյ Վարդապետութիւն՝ որ ամէն կիրակի երբ որ աղայքը սուրբ Պատարագ տեսնալու համար սուրբ Եկեղեցի կերթան , ժամը աւարտելէն ետքը Եկեղեցոյ մէջ կը կարգացվի , և Խոստովանահայր Քահանայն կը բացատրէ :

Տղայ մը այս բաները սորվելով ձեմարանէն երածին սէս՝ առանց սէրմայելի և նորէն բան սորվելու ասն արք չըրած՝ հազրք քեար ու արհեստ կունենայ՝ Վաճառականի գրագրութիւն , Տաճկերէն գրագրութիւն , Վարժապետութիւն՝ Հայերէն , Տաճկերէն և Գաղղիական լեզուները և ուրիշ իր սորված գիտութիւնները սորվեցունելու , Բէսիմճիաւի , Թէրճիմանութի , Վաճառականի Թէլալութիւն և այլն :

Ստամբուլի գէնահատ մը սորվի նե՝ բէսիմճու հէնտէսէ գիտնալովը շինած բանը ուրիշներուն շինածէն զարեփ կըլլայ :

Օտար լեզու գիտնալովը՝ հէմ՝ օտար ազգերէն մեշտիբի կը

116

վաստրկի, հէմ' իր զէնահաճիւն միւթադիւս ուրիշ լեզուի մէջ գըտ-
 նըված գիրքերը կարդալով՝ նոր իճատ բաներ կը սորվի, ու
 էմնաֆին մէջը մէկալնեղէն մէշհուր վարպետ կըլլայ : Տքամա-
 բանութիւն, Մատթէմաթիքա և Պատմութիւն գիտնալովը՝ առ-
 ուտուրի մէջ աէյմէ հալով չիտարվիր, ու միւշաէրին խքեաթ
 ընելու քէսման ճամբաները շուտով կը գտնայ : Արկնատումա-
 րի և Աշխարհագրութեան ութով՝ կաննաւոր վաճառականու-
 թիւն կրնայ ընել, օտարի օգնութեանը կարօտ չեղած, և ար-
 բամբանահան խորհրդածութեամբ ու մատթէմաթիքական շըշ-
 դութեամբ բրած թահալիննէն ու թէտալինները պօշը չելլալով՝
 գիտութիւն չունեցող վաճառականաց պէս գգուշանալու խու-
 սուսին յանդուգն, և համարձակելու խուսուսին վախկոտ տալ-
 բանըչով շուտ մը բացը չելեր :

Եթէ Եւրոպա երթալու կամք և կարողութիւն ունենայ նե՛,
 ուրիշ խամ տղայոց պէս քիւլլիէթլի մասրուֆով էջ մը տարի
 աշխատելու մէշալուր չեղած՝ չախաւոր մասրուֆով մը իր մէլլին
 կէօրէ աղնուական արհեստ մը կրնայ սորվիլ : Ընչպէս է Բժշ-
 կութիւն, Ճէռահուութիւն, Քիմիքա, Ճարտարապետութիւն,
 Նաւուզղութիւն, Մէքենագիտութիւն, Քանդակագործութիւն,
 Պատկերհանութիւն և այլն, ու այս գործերով թախրմ' մը
 Եւրոպացուց բրած վաստակը ինք ընելով՝ կրնայ քիչ տար-
 վան մէջ խարձած մասրուֆը հանել, հանգիստ ու իթխարբը
 կերտով սարելու ճամբան իյնալ, և օտար աղագաց առջին Ազգին
 փառք ու պարծանք բլլալ :

Ասանկ կրթըված և ճէտիմ ումուրներու գլուխ անցնելու յար-
 մարութիւն ունեցողներ՝ չորրորդ տարիէն սկսելով տարվէ տարի
 յիսաունահան հաս Ազգին մէջը փէյտահ բլլան նե՛, քիչ ժա-
 մանակէն Ազգը ինչ տէրէճէ կը պայծառանայ ու կը հարստա-
 նայ տէյի մտածողը կրնայ ֆէհմ' ընել :

Ասանկ ազդ օգուտ բանի մը հաստատութեան և յոռաջա-
 գիմութեանը համար ամէնքս ալ պէտք է որ բանիւ և արդեամբք
 խայրէթ ընենք : Ես աղայ չունիմ, ո՛վ որ ձեմարանը աղայ
 ունի նե՛, մինակ այն Փայտա պիտի տեսնայ, այս հողն ալ ա-
 նոր կիյնայ՝ չնք կրնար բսել : զէրէ ասկէջ առաջ գալքը թէ-
 պէտ մասնաւորաց օգուտ է տէյի կերւայ, բայց մասնաւորաց
 օգուտէն կըլլայ ընդհանուր Ազգին ալ օգուտը : Ո՛ր ազգին
 մէջն որ մասնաւորաց օգուտն ու միւսար բողորին կը սեպվի՝ այն
 ազգը հաստատ կըմնայ : Ազգի մէջ ամէն մարդ փայն իր օգ-
 ալին նայելը՝ նաւի մէջ ամէն մարդ իր սէլամթիւն նայելով՝ նա-
 լին սէլամթիւր հող չենելուն կը նմանի :

Բայց նայինք այդ մասնաւորաց օգուտ կարծածէդ հիշ քեզի
հիստէ չըլար կոր մի . Ազգը կրթեալ և խելացի անուն լատարիկի
նէ՛ դուն աղայ ունենաս չունենաս , ան ալ դուն ալ կրթեալ
ըլար չըլար՝ Ազգին շէրէֆին մասնակից չէք մի ըլար : Եւրոպա-
ցւոց մէջ հիշ խտրա մարդիկներ չիկան մի , լազին ամէնը մէկէն
կրթեալ ազգի անուամբ միւշէրրէֆ եղած են :

Ըսինք թէ դուն անանկ մէկ զէնահատ մը ունիս՝ որ նէ՛ գի-
տութեան միւրաճատութ կունենաս նէ՛ ալ գիտունի . Ազգին մէ-
ջը քանի մը ֆասրիքայի տէր՝ քանի մը մէշնէտի տէր՝ քանի
մը երեւելի վաճառական՝ քանի մը մէշնուր զէնահատքեար գըտ-
նըլին նէ՛ որին բանը բանելով , որին ձեռօքն ալ մինասիպէթլի
մէկ գործդ բուսցունելով , պաղիէն ալ զէնահատթիւ տայիր
խելըդ չհասած մէկ միւշիւլդ հալլ ընելով՝ կրնաս օգուտ
տեսնալ են : Մէկ քանի հիւններլի արձանագործներուն , պատ-
կերհաններուն և ճարտարապետներուն այլէն՝ հալարաւոր տա-
րիէն պէրի հառովնայի համայններն ալ կէջինովը կըլան կոր , առա-
պաճիններն ալ , և տահա ասոնց պէս շատերը՝ այն արհեստաւորաց
գործերը տեսնալու փոխազով եկողներուն խըզմէթին գանըլելով :

Այդ օգուտներն աղէկ ամնա՛ էս այս նեղ ժամանակին կէ-
ջինմէս պաշխա բան մտածելու տեսն չունիմ : Խըթըլի ժա-
մանակ ատանկ էօզըլըրով մը էքինճիլին մէկը խտարէի նայելուն
տեղը՝ ունեցած վահրէն բուրն ուտէ , ու էր թէսի տարլները
ուտելէք հաց գտնալու համար քիչ մը բան ալ ցանելու հոգ
չնէ նէ՛ խելացիութիւն է մի ըրածը : Ո՛ր թողունք որ ատանկ
ազգօգուտ բանի մը համար մէկ տարին տալու առւբբը՝ մէկ օր-
վան տանըդ մնարուֆը պիլէ չըլար . սյաքան բանը էսիբիէմը
ընես նէ՛ ո՛ր մնաց քու ազգասիրութիւնդ , ո՛ր մնաց քու եզ-
բայրսիրութիւնդ , այս անանկ մէկ բան մի է՝ որ հէմ՝ Ազգիդ
շէրէֆ պիտի ըլլայ , հէմ՝ հաւատակից եղբարըդ մէթանէթ : Ո՛ր-
քան ֆամիլեաներ կան՝ որ սյաօր անանկ աղքատ տէրի Ազգին
ողորմութեամբը կէջինովը կըլան կոր . անոնց մէջէն մէյ մէկ
աղայ կրթելու և զէնահատ մը սորվեցունելու կամ գործի մը
վոյ գնելու այ ըլլովի նէ՛ օգնութեան կարօտ եղողը օգնելու
կարող կըլլայ : Ո՛րքան ֆամիլեաներ կան՝ որ աշխարքի փորձու-
թեամբ հարստութիւնին կորնցունելով՝ օգնութեան կարօտ
մնացած են , հարստութիւնէն պաշխա հիւնէր մը ունեցած ըլլային
նէ՛ կամ կորնցուցած բաղերնին ձեռք բերելու , կամ հիշ որ
չէ նէ՛ ուրիշն չի կարօտելով ապրելու ճամբան կը գտնային .
Բաղդին բարբըր այնքան անհաստատ՝ և գիտութիւնները այնքան
օգտակար և հարկաւոր են որ՝ պատմութեանց մէջը թաղաւոր

պիլէ կայ՝ Թագաւորութիւնը կորսնցունելէն ետքը գիտութեանց սոյլէն սարող , ինչպէս է Գիտնէսիոս Սիրակուսայի բռնաւորը :

Անանկ է նէ չիւնքի գիտութիւնները աղքատին հարստանալու ճամբայ կը բանան , հարուստին ալ հարստութիւն է վէլցունելու և պահելու կամ կորսնցունելէն ետքը նորէն ձեռք բերելու պատճառ կըլլան , աղքատ հարուստ ամէնն ալ գիտութիւնները ծագիւելուն խայրէթ պիտի ունենան , և ասանկ ճեմարանի մը՝ որ Ազգին շէրէֆին և հասարակութեան կերպ կերպ աղեկութեանը պատճառ ըլլալուն յոյս ունիմք , ջաատգովուրի և օգնութիւն ընելով հաստատ մնալուն ջանք պիտի ընեն :

1840

